

Błachowski, Aleksander

Źródła do historii ludowych strojów Mazowsza Płockiego

Notatki Płockie 16/3-62, 16-20

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Źródła do historii ludowych strojów Mazowsza Płockiego

Początek badań etnograficznych Mazowsza Płockiego można łączyć z założonym w 1820 roku Towarzystwem Naukowym przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej. Wprawdzie „Prospekt działań Towarzystwa...” stanowiący w rzeczywistości kwestionariusz badań obejmował szeroki zakres zagadnień, gdyż Towarzystwo postawiło sobie cel: „zebrać i ułożyć dokładny opis województwa płockiego”¹⁾, nie mniej jednak wzorem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk znalazły się w nim wskazówki wyraźnie uwzględniające kulturę ludu²⁾.

Realizacja badań, jak wiemy, przekroczyła siły Towarzystwa. W archiwum TNP znajduje się jedynie siedem opisów wsi wykonanych przez uczniów Szkoły Wojewódzkiej Płockiej w 1821 r.³⁾ Ze sprawozdań Towarzystwa wiadomo, że opisów takich było więcej, niestety te najlepsze i najpełniejsze nie zachowały się. Te, które znamy, grzeszą wprawdzie uczniowską nieporadnością i zbytnią lapidarnością, nie mniej mają niezaprzeczalną wagę dokumentów spisanych na podstawie autopsji. Zawierają ciekawe dla nas informacje o stanie materialnym wsi, rolnictwie, budownictwie, medycynie ludowej, sytuacji w majątkach ziemskich, zróżnicowaniu społecznym mieszkańców, rzemiośle i zajęciach pozarolniczych. Brak w nich jednak jakiegokolwiek wzmianki o ubiorach.

Unikalną wartość posiadają publikacje Win-

centego Hipolita Gawareckiego, który na marginesie „Opisu topograficzno-historycznego Ziemi Wyszogrodzkiej” dał pierwszą ze znanych charakterystykę ludowych ubiorów w płockim⁴⁾.

Żyjący współcześnie z Gawareckim malarz Andrzej Karszowiecki którego dwa obrazy zachowały się, utrwalił wizerunek ludowych strojów z okolic Płocka z około 1813 r. Wprawdzie koncentruje się on na architekturze i ludzi wprowadza jedynie jako sztafaż traktowany schematycznie, nie mniej jednak daje pojęcie o zasadniczych formach ubioru oraz jego kolorystyce. Nic nie możemy się dowiedzieć o detalach, zdobnictwie, rodzaju materiałów, kroju, ale obrazy Karszowieckiego w zestawieniu z opisem Gawareckiego stanowić mogą punkt wyjścia do dalszych poszukiwań i porównań przy opracowywaniu monografii stroju. Zaskakuje nas trochę fakt, że nikt nie zwrócił dotąd uwagi na ikonograficzne wartości obrazów płockich Karszowieckiego oraz Aleksandra Molinari'ego dla badań etnograficznych.

Są to do chwili obecnej jedyne odkryte i zbadane źródła etnograficzne z pierwszej połowy XIX wieku. Badaniem ich zająłem się w związku z pracą nad monografią ludowych strojów Mazowsza Płockiego. Niezwykle cenny jest zwłaszcza obraz A. Molinari'ego „Targ w Płocku”. Przy okazji należy sprostować datę

Fragment obrazu W. Gersona
„Widok Płocka” z 1852 r.

jego powstania podawaną w dotychczasowej literaturze⁵⁾. Otóż po bliższej analizie strojów ludowych ukazanych przez malarza doszedłem do wniosku, że data 1856 r. musi być co najmniej o dwadzieścia lat późniejsza w stosunku do faktycznego czasu powstania obrazu. Przeszkodą we właściwym datowaniu „Targu” było przyjęte w Płocku i powtarzane do dziś uparcie twierdzenie, że wieżyczka na ratuszu została dobudowana w 2 poł. XIX w.⁶⁾, a Molinari ukazuje ją wyraźnie i to w kształcie identycznym do obecnego. O słuszności tych wątpliwości przekonał mnie sam autor obrazu, który postawił datę 1834 pod swoim nazwiskiem. Wszyscy badacze szukali sygnatury w typowym miejscu w rogu płótna, a dowcipny malarz podpisał się na... drewnianym słupie studni. Dzięki temu „odkryciu” podczas pracy nad tematem etnograficznym uściśli się istotny szczegół w biografii artysty, w historii sztuki Mazowsza oraz obali niepotrzebną logendę o późniejszej w stosunku do całego ratusza wieżyczce.

Szkoda, że autor starając się oddać klimat rynku płockiego większą uwagę przywiązywał do scen rodzajowych i dokładnego odtworzenia łańcuchów na kapotach, niż do strojów ludowych. Zaprezentował jednak taką liczbę odmian odzieży, że obraz ten jest obecnie najbogatszym w Polsce źródłem ikonograficznym tego czasu. Pragnienie autora ukazania całej galerii typów przyczynia nam teraz nielada kłopotów, gdyż w tej różnorodnej masie postaci widzimy tych wszystkich, którzy mogli znajdować się na jarmarku w Płocku. Mamy tu więc naturalistycznie ukazanych żebraków, przekupki, żołnierza carskiego, po miejsku odzianych mężczyzn korzystających z posiłków przy kramie oraz masę drugoplanowo potraktowanych chłopów. Centralnie ułożona postać mężczyzny w białej, szerokiej koszuli sięgającej za kolana i bufiastych spodniach obciśniętych przy łydkach wiązadłami płytkich chodaków, okrytego brązową siermięgą, z wysoką stożkową białą czapą na głowie oraz twarzą pokrytą długim zarostem — to najpewniej flisak ze wschodu. Flisakiem wydaje się być również chłop zwrócony tyłem, w białej sukmanie lub płótniance z białą magierką na rozwichrzonych włosach. Ten może być orylem również dobrze z krakowskiego, lubelskiego jak i z Rusi. Po eliminacji postaci w ubiorach wyraźnie budzących wątpliwości co do rodzimego pochodzenia pozostaje nam jeszcze szereg przedstawień o unikalnej wartości ikonograficznej, mogących stanowić materiał do prób rekonstrukcji strojów interesującego nas regionu. Oczywiście sam obraz Molinariego nie wystarczy do dokonania pełnej rekonstrukcji ubiorów z I poł. XIX w., ale analizując źródła pisane oraz inne przedstawienia współczesnych strojów Mazowsza można pokusić się o pierwsze propozycje (patrz załączone rysunki).

Ubiory Mazowsza Płockiego z połowy XIX w.

Stroje „z okolic Płocka”. Litografia wg rys. W. Gersona z 1851 r. zamieszczona w albumie „Costumes Polonais” wyd. Dziarno 1855 r.

zostały utrwalone bardziej dokładnie, aczkolwiek źródła budzą wiele wątpliwości i pozostawiają szereg podstawowych pytań bez odpowiedzi. Dotąd zbadałem następujące źródła ikonograficzne i pisane:

- obraz Wojciecha Gersona „Widok Płocka” z 1852 roku,
- rysunek Wojciecha Gersona „Z okolic Płocka” (litografia wg. akwareli wykonana w 1855 roku),
- opis Oskara Kolberga w t. IV „Mazowsza” dokonany na podstawie notatek terenowych z lat 1856—1865,
- notatka Hieronima Koląbryny w „Głosie Płockim” z 1914 r.,
- artykuł Marii Macieszyny w tejże gazecie z 1914 r.,
- drobne informacje rozproszone w różnych publikacjach.

„Widok Płocka” W. Gersona znajdujący się (jak zresztą wszystkie wymienione poprzednio obrazy) w zbiorach Muzeum Mazowieckiego prezentuje ludzki sztafaż w strojach ludowych, lecz łączy się z nim szereg problemów, którym należy poświęcić specjalną uwagę ze względu na rangę autora i ikonograficzną wartość pracy. Uściślenie bowiem datowania i rozwinięcie wątpliwości merytorycznych jest warunkiem uznania obrazu za źródło wiarygodne. Pozornie bowiem niedokładna data nie jest przeszkodą w odtwarzaniu ubiorów ludowych. Akurat na

Próba rekonstrukcji białej sukmany z ok. 1830 r.

Mazowszu Płockim z racji różnicowania społecznego i gospodarczego wsi moda ulegała zmianom dość zasadniczym i zależna było w dużym stopniu — przede wszystkim dotyczy to bogatych chłopów, a takich na naszym terenie było dużo — od miasta. Pewna część stroju o określonym kroju (np. kobiece kaftany z peleryną, lub wołoszki czy kiereje męskie) mogły się pojawić w ściśle określonym czasie i brak precyzyjnego datowania źródła może wprowadzić chaos w materiale uniemożliwiający od stworzenie chronologicznego rozwoju form. Szczegółowa analiza źródeł jest więc warunkiem dokonania niezbędnych uściśleń.

Chociaż więc źródła dotyczące twórczości Gersona ⁷⁾ podają jako datę powstania „Widoku Płocka” rok 1856 i taką datę przyjmuje początkowo Jaworska w cytowanej wyżej pracy, później jednak bez wyjaśnienia różnicy podaje, że obraz obok sygnatury autora posiada datę 1852 rok ⁸⁾. Przeprowadzone badania utwierdziły mnie w przekonaniu, że rok 1852 jest właściwy, natomiast dotychczasowe ustalenia są nieścisłe. Przy czym formę przedstawionych przez malarza strojów ludowych należy uznać za wcześniejszą od daty powstania obrazu.

Problem wygląda następująco. „Materiały” są obecnie głównym źródłem wiedzy o życiu wybitnego malarza, który był w Płocku kilkakrotnie i wykonywał wiele szkiców architektury oraz zabytków ruchomych. Pierwszy jego udokumentowany pobyt w Płocku miał miejsce w 1851 roku, jak wynika ze szkicowania, w którym rysunek „katedra w Płocku” datowany jest na ten rok ⁹⁾. Wprawdzie O. Kolberg wspomina, że badanie Mazowsza rozpoczął w 1844 roku, wędrując często w towarzystwie m. in. W. Gersona ¹⁰⁾, ale z aneksu do korespondencji Kolberga wynika, że pierwszy raz był w płockim (Mąkolin) dopiero w 1856 r. ¹¹⁾. Natomiast zarówno w notatniku, jak i szkicowniku Gersona brak śladów jego pobytu w Płocku po 1853 r. Wniosek stąd, że Gerson i Kolberg bywali w płockim oddzielnie. Trzeba przy tym pamiętać, że Gerson w 1841 r. miał zaledwie 10 lat, patent w Warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych uzyskał w 1850 r. i w tym roku odbył pierwszą wyprawę malarską do Doliny Prądnika.

Wydaje się, że podróże artysty wzdłuż Wisły odbywane w 1851 roku miały ścisły związek z zamówieniem na obrazy do budowanego pierwszego statku parowego hr. Zamojskiego, mającego kursować po Wiśle. W 1852 r. odbył Gerson podróż statkiem w dół Wisły do Zawichostu. W 1853 r. notuje znowu podróż statkiem parowym „na poświęcenie onego do Włocławka” ¹²⁾. Zapis ten pozwala sądzić, że obraz „Widok Płocka” ozdobił już salon parostatku wraz z innymi i w związku z tym młody malarz został zaproszony na inauguracyjny rejs. Zatem data 1852 widoczna na obrazie jest faktycznie związana z jego powstaniem.

Gerson we własnoręcznie sporządzonym katalogu swych prac pod rokiem 1855 podaje w pozycji 36: „Widok Płocka nabył Kłoch na Wołyn. Mały. 100”; a pod rokiem 1856: „Widok Płocka, do stat. par. na blasze żel. Spory 200” ¹³⁾. Poniżej wymienia wszystkie pozostałe obrazy malowane na blasze do statku, w tym również „Widok Włocławka”. Z powyższego wynika, iż obraz będący przedmiotem naszego zainteresowania to druga w eduta Płocka. Pierwsza zaginęła. Nie wiemy więc czy obecna jest replika, czy chodzi o zupełnie inny widok miasta. Nie wiemy również, czy typy ludowe były przedstawione na poprzedniej. Ponieważ nie ma nigdzie wzmianek o innych obrazach Gersona przedstawiających Płock (oprócz rysunków), musimy przyjąć, że znajdujący się w zbiorach Muzeum Mazowieckiego „Widok” malowany na blasze o formacie posiada chyba datę prawidłową, natomiast mylnie jest datowanie w katalogu artysty, zakładając, że opublikowany on jest zgodnie z oryginałem. Różnice w datowaniu można tłumaczyć chyba tym tylko, że Gerson sporządził katalog w późnym wieku i zawiodła go po prostu pamięć. Mniemanie to znajduje poparcie w wykazie prac zamieszczonych w powyższym katalogu pod 1852 rokiem. Wymie-

nione są tam: tylko trzy obrazy, a więc nieprawdopodobnie mało jak na pracowitego i płodnego malarza, który będąc na początku kariery tworzył więcej, choćby ze względu na potrzebę uczestniczenia w wystawach i naturalną chęć uzyskania rozgłosu.

Z notatników artysty dowiadujemy się, że w czasie uroczystego rejsu do Włocławka szkicował w Czerwińsku, Wyszogrodzie, Zakroczymiu i Płocku¹⁴⁾. Omawiany obraz był już wtedy gotowy. Możemy więc sądzić, że przedstawione na nim interesujące nas postacie namalowane zostały według szkiców ubiorów i typów ludowych z 1851 roku¹⁵⁾.

W „Widoku Płocka” przedstawiającym architekturę z niezwykłą dokładnością (m. in. pęknięcie wieży Szlacheckiej, które wzbudzało obawy pogiębienia się przy obecnej konserwacji, było już tak samo duże w połowie XIX wieku) widzimy trzy grupy postaci z dosyć szczegółowym oddaniem ubiorów. Stanowią one cenne źródło ikonograficzne. Obok dwu charakterystycznych sylwetek Żydów i kobiety z niemowlęciem na ręku, która być może jest mieszkanką Płocka, pozostałe osoby to bezsprzecznie chłopci. Można by się cieszyć z posiadania tak bogatego źródła do historii strojów płockich, gdyby... bliższe badania nie nasunęły pytań, na które jeszcze nie mogą udzielić pewnej odpowiedzi. Mianowicie porównując ubiory grupy centralnej „Widoku Płocka” a zwłaszcza kobiet i mężczyzny w opończy z litografią wykonaną wg akwareli Gersona w albumie „Costumes Polonais” wydanym w 1855 r.¹⁶⁾, a podpisaną „Z okolic Kujaw” stwierdzamy ze zdumieniem... identyczność zarówno kolorystyki, sylwetki i formy ogólnej, jak i szczegółów. Zbieżność interesujących nas strojów z kujawskimi potwierdzają ryciny wykonane według rysunków Gersona w „Ludzie” O. Kolberga¹⁷⁾ oraz ilustracje i opisy w pracy Haliny Mikułowskiej „Strój kujawski”.¹⁸⁾ Równocześnie należy podkreślić, iż druga rycina ze wspomnianego albumu Gersona podpisana „Z okolic Płocka” prezentuje stroje, których ani jeden element nie jest podobny do przedstawionych na obrazie. W tej sytuacji, by rozstrzygnąć czy malarz po prostu nie ulokował typów kujawskich na tle Góry Tumskiej, należy znaleźć źródła pisane z tego okresu i inne ilustracje. Niestety poza O. Kolbergiem nie dysponujemy jeszcze innym opisem strojów płockich z lat 50-tych XIX w. Kolberg pierwszy raz przybył na Mazowsze Płockie w 1856 roku i był tu kilkakrotnie w ciągu dziewięciu lat. Ostatni raz w 1865 roku i nigdy potem. Należy przy okazji sprostować podawaną dotąd błędną datę (1863 r.) rozpoczęcia przez Kolberga wędrówek po Mazowszu Płockim¹⁹⁾. Jest to dosyć istotna sprawa, gdyż kultura ludowa, a zwłaszcza strój przed uwłaszczeniem były inne i w ciągu lat 60-tych uległy gwałtownym zmianom.

Należy wziąć pod uwagę niebezpieczny czas

przed i po powstaniu, podejrzliwość i szykany władz carskich. Kolberg prowadził badania niemal w konspiracji opierając się w tym czasie na dworach, a głównymi informatorami jego była służba folwarczna. Stąd na Mazowszu Płockim bazą dla niego były Mąkolin, Bodzanów i Kosino. Najczęściej jako źródło wymienia Blichowo, Kosino, Miszewo, Bodzanów, rzadziej a nawet jednokrotnie — Drobin, Czerwińsk, Mąkolin, Łętowo, Wyszogród, Rieczyn, Bromin, Unierzyn, Orszymowo, Kroczevo, Gromadzyn, Kobylniki, Gumino, Mdzewo, Unieck, Brehocin, Brwilno, Borkowo, Ciachcin, Arciszewo, Staroźreby i Cieciersk. Widzimy, przybierając cechy ubiorów miejskich, wielkim promieniu. W braku dowodów, że było inaczej, możemy sądzić, iż Kolberg nie znał 3/4 Mazowsza Płockiego.

Ubolewa on, że „wogóle strój ten włościan co do kroju zatracił już charakter dawny, rodzimy, przybierając cechy ubiorów miejskich, osobliwie miast pomniejszych”.²⁰⁾ Podaje jednak krótką charakterystykę ubiorów z okolic Drobin, Blichowa i Kosina, która w tym wypadku niczego nie rozjaśnia, gdyż Gerson z kolei odwiedził wyłącznie Czerwińsk, Wyszogród i Płock, a rejony te do dziś różnią się pod względem kulturowym między sobą oraz w stosunku do wsi najbliższych Płockowi. Np. ludowe tkactwo w okolicach Bodzanowa było żywe do I wojny światowej, podczas gdy w Ośnicy pół wieku przedtem sztyto stroje z pasiaków kupowanych w Gąbinie (!) za Wisłą.²¹⁾ Niestety, nie wiemy czy na planszy w albumie Gersona mamy uwiecznione stroje wyszogrodzkie, z okolic Czerwińska czy też innego rejonu położonego bliżej Płocka. Nie mamy też pewnością, czy postacie przedstawione przez malarza pochodzą z jednej wsi czy okolicy. Wiemy bowiem, że Gerson niejednokrotnie łączył na akwarelach przeznaczonech do reprodukcji różne typy strojów według niego pochodzących z jednego regionu.

Aleksander Maciesza w „Przewodniku po Muzeum” informując o eksponowanych oryginalnych strojach płockich mówi: „Dokładne wyobrażenia o i n n y c h (podkreśl. A. B.) ubiorach włościan z okolic Płocka daje rysunek W. Gersona sprzed roku 1855”.²²⁾ Nie mamy wątpliwości, że chodzi o omawiany wyżej rysunek z albumu, gdyż zachował się on w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w tej oprawie, w której był eksponowany. A więc różnica między wyglądem ubiorów z „Widoku Płocka” i rysunkiem z albumu wynika z ukazania różnych strojów występujących współcześnie w różnych rejonach tego samego regionu? Cytowane zdanie Macieszy i artykuł Marii Macieszyny o strojach płockich stanowią jakąś przesłankę do przyjęcia takiej hipotezy, ale nie wystarczają do ustalenia całkowitej pewności. Gdyby zachował się do naszych czasów choć skrawek z tych ubiorów, które zdobyło Muzeum Towarzystwa Naukowego Płockiego do okresu I wojny światowej. Niestety hitlerowcy

Formy czapek z barankiem
używanych w XIX w. w Płocku.

rozpoczęli niszczenie zbiorów, a rodzimi złodzieje zakończyli je w pierwszym dniu wyzwolenia rabując przede wszystkim stroje ludowe znajdujące się w komórce na podwórzu muzealnym. Dziś pozbawieni oryginałów musimy

w znużającym trudzie odszukiwać źródła i z wielką niepewnością zestawiać z nich obraz dziejów strojów płockich, które z racji swego bogactwa i oryginalności zasługują na monografię.

P R Z Y P I S Y

1. Prospekt działań Towarzystwa Naukowego, przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej. Płock 1821.
2. Najważniejsze punkty brzmią:
„Mieszkania i domy publiczne lub prywatne, co do ich dawności, liczby, kształtu, ozdób, wygody, ochłodstwa i niedogodności”.
„Różne gospodarskie zakłady i używane rolnicze narzędzia”.
„Opisy mieszkańców we wszystkich względach tak w ogólności, jak i szczególnych familii, co do sposobu życia, utrzymywania się, zarobku, pracy przemysłu; co do majątku, zamożności lub ubóstwa”.
Obyczaje, miejscowe zwyczaje i mniemania szczególne.
Właściwe wyrazy i szczególne sposoby mówienia mieszkańców okolic płockich, ze względu na dawny dialekt i późniejsze w nim zmiany.
Sklonność ludu do muzyki i śpiewów.
Stan zdrowia mieszkańców, sposoby ratowania się w chorobach”.
„Podania chociażby nawet gminne, pieśni i tym podobne jakie bądź ślady dawniejszych zdarzeń”.
3. Zbiory Biblioteki im. Zielińskich w Płocku, rękopisy bez sygnatur. Cztery datowane lipiec — wrzesień 1821, trzy bez daty, o wszystkich cechach wspólnych. Opis według prospektu... „na arkuszach w cztery karty złożonych”. Pięć podpisanych, dwa bez sygnatury.
4. „Pisma historyczne Wincentego Hipolita Gawareckiego”. W Warszawie 1824 s. 97.
5. J. Jaworska. Z zagadnień ikonografii Mazowsza w: Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie t. VIII Warszawa 1964, s. 418 oraz J. Jaworska Widoki Mazowsza. Materiały ikonograficzne w malarstwie, rysunku i grafice; w: Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie t. XII Warszawa 1968, s. 311 i 312.
6. T. Kowalewski „Płock przewodnik”, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock 1970, s. 62.
7. A. Vetulani i A. Ryszkiewicz — Materiały dotyczące życia i twórczości Wojciecha Gersona. Zródła do Dziejów Sztuki Polskiej t. II. Wrocław 1951, s. 21.
8. J. Jaworska op. cit. t. XII s.
9. A. Vetulani i A. Ryszkiewicz op. cit. s. 90.
10. O. Kolberg — Mazowsze, obraz etnograficzny t. I. Kraków 1885, wstęp (bez strony).
11. O. Kolberg — Dzieła wszystkie t. 66, Warszawa 1969. Aneksy.
Wykaz podróży O. Kolberga, s. 705
1836 — Mąkolin (Matuszewscy)
1858 — Mąkolin
1860 — Bodzanów (Biesiekierscy)
1864 — Kosino (Czajkowski)
1865 — Bodzanów.
12. A. Vetulani i A. Ryszkiewicz op. cit. s. 69.
13. Tamże s. 21.
14. Tamże s. 70.
15. Tamże s. 90.
16. Costumes Polonais dessines d'après nature par Gerson Lithographies par E. Desmaisons. Publie par Daziario à Varsovie, Paris, Moscou et St. Petersburg. Bez daty. Gerson w liście do Kolberga z dnia 15 marca 1889 roku (O. Kolberg — Dzieła Wszystkie t. 66 Korespondencja cz. III s. 573) pisze: „Załączam Sz. Panu przy tym liście ubiory z Augustowskiego, a ściślej mówiąc z Mariampolskiego — rysowane na miejscu w r. 1851: podług ówczesnych notat w tym kształcie zamieszczone w zbiorze, który niegdyś (r. 1855) wydał był Daziario”.
17. O. Kolberg — Lud... Seria IV. Kujawy. Cz. II, 1867 r.
18. H. Mikułowska — Strój kujawski. Atlas polskich strojów ludowych. Poznań 1953 ss. 14—16, 24—25.
19. A. Sledziwski, A. Lorenc — Sztuka ludowa Mazowsza Płockiego, Muzeum Mazowieckie w Płocku (bez daty) s. 5.
20. O. Kolberg — Mazowsze t. IV, s. 75.
21. M. Macieszyna — Stroje ludowe z okolic Płocka „Głos Płocki” — nr 15 z 21 lutego 1914 r.
22. A. Macieszyna — Przewodnik po Muzeum Towarzystwa Naukowego w Płocku (odbitka z przewodnika po Płocku). Płock 1914, s. 10.